

पठतु संस्कृतम्

कोविदः

व्याकरणम्

छन्दस्

छन्दस्

छन्दःशास्त्रं पद्यकाव्यानां नियमं वदति ।

पद्ये चत्वारः पादाः सन्ति ।

छन्दयति इति छन्दः ।

लघु अक्षरम् (U)

ह्रस्व-स्वराः

ह्रस्व-स्वरा-युक्त-गुणिताक्षराणि

अ इ उ ऋ
क बि चु गृ

गुरु अक्षरम् (-)

सर्वे दीर्घ-स्वराः

दीर्घस्वर-युक्त-गुणिताक्षराणि

अनुस्वार-विसर्गयुक्ताक्षराणि

समयुक्ताक्षर-पूर्वक्षराणि

- आ ई ऊ ऋ ए ऐ ओ औ
- खा मी लू ते कै पो कौ
- कंसेन, दुःखेन
- अन्तः, सत्यम्

छन्दस्

गणः	उदाहरणम्	लक्षणम्			
यगणः	यशोदा	U	-	-	आदिलघु
रगणः	राघवः	-	U	-	मध्यलघु
तगणः	तीरेषु	-	-	U	अन्तलघु
भगणः	भैरव	-	U	U	आदिगुरु
जगणः	जलानि	U	-	U	मध्यगुरु
सगणः	सरलं	U	U	-	अन्तगुरु
मगणः	मैनाकः	-	-	-	सर्वगुरु
नगणः	नयन	U	U	U	सर्वलघु

छन्दस्

भरतः

U U -

सगणः

जगाद

U – U

जगणः

क्रीणाति

- - U

तगणः

भरणी

U U -

सगणः

अटति

U U U

नगणः

दन्तोष्ठौ

- - -

मगणः

यमाताराजभानसलगम्

यमाता	U - -	यगणः
मातारा	- - -	मगणः
ताराज	- - U	तगणः
राजभा	- U -	रगणः
जभान	U - U	जगणः
भानस	- U U	भगणः
नसल	U U U	नगणः
सलगम्	U U -	सगणः

अनुष्टुप्-छन्दस्

प्रतिपादे अष्ट-अक्षराणि ।

लक्षणम्

श्लोके षष्ठं गुरु ज्ञेयं सर्वत्र लघु पंचमम्।

द्वितीयतुर्ययोर्ह्रस्वं सप्तमं गुरु चान्ययोः॥

गु, घु, र्य, रु – are laghu. (These are the 5th syllables)
रु, प, यो, चा – are guru. (Thses are the 6th syllables)
ञ्च, न्य – are laghu. (the 7th syllable of 2nd & 4th Pada)
ज्ञे, ह्र – are guru. (the 7th syllable 1st & 3rd Pada)

अनुष्टुप्-छन्दस्

उदाहरणम्

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः ।

मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वत सञ्जय ॥

								द्वितीयः पादः, चतुर्थः पादः							
1	2	3	4	5	6	7	8	1	2	3	4	5	6	7	8
				लघु	गुरु							लघु	गुरु	लघु	
ध	र्म	क्षे	त्रे	कु	रु	क्षे	त्रे	स	म	वे	ता	यु	यु	त्स	वः
मा	म	काः	पा	ण्ड	वा	श्चै	व	किम्	अ	कु	र्व	त	स	ञ्ज	य

वसन्ततिलकावृत्तम्

लक्षणम्

उक्ता वसन्ततिलका तभजा जगौ गः
अत्र प्रतिपादे 14 अक्षराणि सन्ति ।

गणक्रमः

तगणः भगणः जगणः जगणः गुरु गुरु

$$3 + 3 + 3 + 3 + 1 + 1 = 14$$

-	-	U	-	U	U	U	-	U	U	-	U	-	-
उ	क्ता	व	स	न्त	ति	ल	का	त	भ	जा	ज	गौ	गः
तगणः			भगणः			जगणः			जगणः			ग	ग

वसन्ततिलकावृत्तम्

उदाहरणम्

श्रीपद्मनाभ पुरुषोत्तम वासुदेव वैकुण्ठ माधव जनार्दन चक्रपाणे ।
श्रीवत्सचिह्न शरणागत पारिजात श्रीवेङ्कटाचलपते तव सुप्रभातम् ॥

वै	कु	ण्ठ	मा	ध	व	ज	ना	र्द	न	च	क्र	पा	णे
-	-	U	-	U	U	U	-	U	U	-	U	-	-
तगणः			भगणः			जगणः			जगणः			ग	ग

इन्द्रवज्रावृत्तम्

लक्षणम्

स्यादिन्द्रवज्रा यदि तौ जगौ गः
अत्र प्रतिपादे 11 अक्षराणि सन्ति ।

गणक्रमः

तगणः तगणः जगणः गुरु गुरु

$$3 + 3 + 3 + 1 + 1 = 11$$

-	-	U	-	-	U	U	-	U	-	-
स्या	दि	न्द्र	व	ज्रा	य	दि	तौ	ज	गौ	गः
तगणः			तगणः			जगणः			गु	गु

इन्द्रवज्रावृत्तम्

उदाहरणम्

अथ प्रजानामधिपः प्रभाते जायाप्रतिग्राहितगन्धमाल्याम् ।
वनाय पीतप्रतिबद्धवत्सां यशोधनो धेनुमृषेर्मुमोच ॥

-	-	U	-	-	U	U	-	U	-	-
जा	या	प्र	ति	ग्रा	हि	त	ग	न्ध	मा	ल्याम्
तगणः			तगणः			जगणः			गु	गु

उपेन्द्रवज्रावृत्तम्

लक्षणम्

उपेन्द्रवज्रा जतजास्ततो गौ
अत्र प्रतिपादे 11 अक्षराणि सन्ति ।

गणक्रमः

जगणः तगणः जगणः गुरु गुरु
 $3 + 3 + 3 + 1 + 1 = 11$

U	-	U	-	-	U	U	-	U	-	-
उ	पे	न्द्र	व	ज्रा	ज	त	जा	स्त	तो	गौ
जगणः			तगणः			जगणः			गु	गु

उपेन्द्रवज्रावृत्तम्

उदाहरणम्

अथ प्रजानामधिपः प्रभाते जायाप्रतिग्राहितगन्धमाल्याम् ।
वनाय पीतप्रतिबद्धवत्सां यशोधनो धेनुमृषेर्मुमोच ॥

U	-	U	-	-	U	U	-	U	-	-
अ	थ	प्र	जा	ना	म	धि	पः	प्र	भा	ते
जगणः			तगणः			जगणः			गु	गु

उपजातिवृत्तम्

लक्षणम्

वृत्तद्वयम्

उपेन्द्रवज्रा + इन्द्रवज्रा

उदाहरणम्

अथ प्रजानामधिपः प्रभाते जायाप्रतिग्राहितगन्धमाल्याम् ।

वनाय पीतप्रतिबद्धवत्सां यशोधनो धेनुमृषेर्मुमोच ॥

उपजातिवृत्तम्

उदाहरणम्

अथ प्रजानामधिपः प्रभाते जायाप्रतिग्राहितगन्धमाल्याम् ।
वनाय पीतप्रतिबद्धवत्सां यशोधनो धेनुमृषेर्मुमोच ॥

U	-	U	-	-	U	U	-	U	-	-
अ	थ	प्र	जा	ना	म	धि	पः	प्र	भा	ते
जगणः			तगणः			जगणः			गु	गु

-	-	U	-	-	U	U	-	U	-	-
जा	या	प्र	ति	ग्रा	हि	त	ग	न्ध	मा	ल्याम्
तगणः			तगणः			जगणः			गु	गु